

Sukupolvet maaseudun murroksessa (Lectio praecursoria¹)

Jari Kainulainen

Sukupolvien ja elämänkulun teoriaa

Sukupolvi on arkipuheesta tuttu käsite monille ihmisille. Sukupolvi yhdistyy ihmisten mielissä monesti ”suvun polviin” tai perhesukupolviin. Useille ovat tuttuja myös puheet sukupolvien välisestä kuilusta, jolla tarkoitetaan esimerkiksi nuorten ja sitä vanhemman sukupolven välisiä ristiriitoja. Sukupolvien ongelma on tieteellisestikin peräisin jo 1700–1800-luvuilta, jolloin sitä pohtivat ainakin positivistit Auguste Comte ja David Hume.

Mikä sitten on sukupolvien ongelma? Tarkkaa vastausta tähän ei voida antaa, vain joitakin aineksia ongelman pohtimista varten. Sukupolvien ongelmaan sisältyy myös useita toisistaan poikkeavia alaongelmia. Sukupolvien ongelma on ensinnäkin se, kuinka sukupolvet korvautuvat uusilla. Viime kädessä on kyse siitä, kuinka uudesta nuoresta sukupolvesta tulee sosiaalisen muutoksen lähde. Sukupolvien väliset ristiriidat, jos niitä ylipäättään voidaan havaita, vaikeuttavat sukupolvien korvautumisen idean ymmärtämistä. Toinen merkittävä mahdollisuus lähestyä sukupolvia on ymmärtää niiden identiteettiä (Abrams 1993). Tätä ei voi kuitenkaan suoraan samaistaa itse identiteetin käsitteen käyttöön ja tarkasteluun. Toisin sanoen sukupolvien identiteetti tai Bourdieun tapaan niiden habitus on hieman eri asia kuin varsinainen identiteetti. Lähimpä-

¹ Kaiken keskellä, vai kaikesta sivussa? Sukupolvien elämänlaatu ja identiteetti syrjäisessä maaseutukunnassa 2000-luvun alussa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 104. Kuopio. (Väitös 28.11.2003)

nä sukupolvi-identiteettiä on kollektiivinen, jonkin ihmisryhmän jakama identiteetti.

Sukupolvelle annettiin 1900-luvun alkupuolella merkitys, jolla ei ollut juurikaan yhteyttä ajatuksiin perhesukupolvista. Tämä viime vuosisadan alkupuolella muotoiltu sukupolven käsite on yhteiskunnallisen sukupolven käsite. Yhteiskunnallisen sukupolven käsitteen sisältö sai alkunsa tiedonsosiologi Karl Mannheimin kritiikistä 1700–1800-lukujen positivistista sukupolvikäsitystä kohtaan. Tässä kritiikissä on olennaisinta juuri se, että yhteiskunnallinen sukupolvi-käsite syntyi sen innoittamana, ei se että Mannheim olisi välttämättä osunut kritiikissään täysin oikeaan.

Mannheimia (1952) tulkiten yhteiskunnallinen sukupolvi syntyy herkässä nuoruusiässä koetuista ja samanikäisten kanssa jaetuista yhteiskunnallisesti merkittävistä kokemuksista. Nämä kokemukset jäävät sitten sukupolvikokemuksiksi, jotka vaikuttavat läpi aikuisiän ihmisten toiminnassa. Mannheim piti jo nuorisoa yhteiskunnallisen muutoksen tekijänä ja sukupolvea poliittisena toimijana.

Tälle tutkimukselle olennaisinta Mannheimin teoriasta on kuitenkin idea sukupolven jakamista yhteisistä yhteiskunnallisista kokemuksista, jotka siis muodostaisivat sukupolvensa, joilla voi olla lisäksi Mannheimin sukupolvivyksiköiksi kutsumia alaluokkia. Nämä sukupolvivyksiköt ovat kuitenkin teorian yksityiskohta, jolla on merkitystä silloin kun tutkitaan esimerkiksi poliittisista vaikuttajista muodostuvia sukupolvia, kuten Matti Virtanen (2000) on väitöskirjassaan ”Fennomanian perilliset” tehnyt.

Mannheimin (1952) kritiikki kohdistui Auguste Comten ja David Humen Mannheimin luonnontieteelliseksikin kutsumaa sukupolvinäkemystä vastaan. Mannheim kritisoi etenkin näkemystä sukupolvien nopeasta korvautuvuudesta, keskimääräisestä eliniästä ja vaikutusajasta, joka olisi yhteydessä sukupolven ajalliseen toiminta-aikaan. Mannheim ei myöskään hyväksynyt Wilhelm Diltheyn kulttuuriin perustuvaa sukupolvinäkemystä, jonka mukaan esimerkiksi samaan aikaan vaikuttaneet filosofit ja runoilijat muodostaisivat sukupolven.

Yhtä kaikki Mannheimin teoriaa voidaan pitää yhteiskunnallisen sukupolviteorian lähes ainoana klassikkona. Lukuisista Mannheim-tulkintoista päätellen tuosta teoriasta riittää ammennettavaa nykypäivänäkinnä. Toisaalta Mannheimin teoria on ollut vuosikymmeniä kansainvälisestikin ajatellen piilossa. Suomalaisessa sosiologiassa Mannheimin yhteiskunnallinen sukupolviteoria löydettiin oikeastaan vasta 1990-luvun lopussa.

Mannheimin teoriaa sovellettiin jo vuosikymmeniä sitten tutkittaessa esimerkiksi poliittisia sukupolvia, mutta muutoin Mannheimin teoria jäi etenkin laajan funktionalistisen yhteiskuntateorian varjoon. Funktionalistisessa teoriassa yhteiskunnallisia laitoksilla katsottiin olevan omat yhteiskunnallista kiinteyttä ylläpitävät tehtävänsä. Perheelläkin oli funktionalistisessa mallissa omat tehtävänsä. (Allardt 1985; Eskola 1979.) Perhe ja perhesukupolvet olivat tässä yhteiskuntateoriassa oma erityinen tutkimusalueensa.

Funktionalismista tai sen läheisiltä tutkimusalueilta on kuitenkin peräisin ikäryhmien, ikäristiriitojen ja ikävaiheisiin kuuluvien kehitystehtävien tarkastelu. Edelleen muun muassa psykologiassa näille läheinen elämänkaari-ajattelu ilmentää tätä perinnettä. (Ks. Marin 2001.)

Kun tutkitaan sukupolvia ei voida välttyä tutkimasta elämänkulkuaan, vaikkakin elämäntapahtumat ja elämänmuutokset eivät läheskään aina ole yhteismitallisia yhteiskunnallisten sukupolvikokemusten kanssa. Kokemukset joukkomuutosta voivat olla sekä yhteiskunnallisia sukupolvikokemuksia että elämänkulun muutkokemuksia. Sen sijaan avioerokokemukset eivät oikein vaikuta yhteiskunnallisiksi sukupolvikokemuksiksi sopivilta, ellei yhteiskunnassa sitten ole tapahtunut jotakin sellaista, joilla näitä kokemuksia voitaisiin selittää juuri yhteiskunnallisina sukupolvikokemuksina.

Elämäntapatutkimus sukupolvikysymysten välittäjänä

Suomalaista sukupolvitutkimusta ei voi juuri tehdä viittaamatta J. P. Roosin (1987) tutkimukseen suomalaisten sukupolvien elämästä. Tämä tutkimus toi sukupolven käsitteen suomalaiseen yhteiskuntatieteeseen. Roos toi tässä tutkimuksessa mukanaan idun teoreettisille tulkinnoille yhteiskunnallisesta sukupolvesta. Olennaista oli myös se, että Roosin elämäkerta-aineistosta muodostamia sukupolvia alettiin käyttää eräänlaisina historiallisina standardeina suomalaisista sukupolvista.

Muusta elämäntapatutkimuksesta merkittäviä ovat Matti Kortteisen (1982) lähiö ja Pirkkoliisa Ahposen ja Marja Järvelän (1983) tutkimus ”Maalta kaupunkiin ja pientilalta tehtaaseen”. Suomalaisen sukupolvitutkimuksen kenttä jäi kuitenkin vielä 1980-luvulla hajanaiseksi, vaikka tuolloin tehtiinkin useitakin eri alojen sukupolvitutkimuksia. Tämä hajanaisuus koski etenkin sukupolvitutkimusten teoreettista otetta.

Tultaessa 1990-luvulle useat historiatieteelliset sukupolvitutkimukset poliittisista liikkeistä ja johtohahmoista pitivät osaltaan yllä yhteiskunnallisen sukupolvitutkimuksen perinnettä, vaikka niissäkin viitattiin vain harvoin Mannheimiin. Samoin ”kuohuvan 60-luvun” radikalismi on innoittanut sukupolvitulkintoihin.

Toinen 1990-luvun sukupolvitutkimusten piirre on tutkimuskysymysten henkilökohtaistuminen. Henkilökohtaistuminen tarkoittaa oman suvun jäsenten tai omien ystävien elämän tarkastelua. Näiden tutkimusten tai kirjoitusten voi uskoa kuvaavan lisäksi sukupolvien välisiä ristiriitoja ja ne ovat samalla ajankuvia. (Esim. Eskola & Koskimies 1994; Roos & Rotkirch 1997.)

Sukupolvien teoreettisten kysymysten tarkastelua saatiin odottaa 1990-luvun loppupuolelle, jolloin etenkin Matti Virtanen (1999) toi Mannheimin takaisin keskusteluun. Virtanen tutki kuitenkin alkuperäisessä mannheimilaisessa merkityksessä sukupolvien poliittisten johtohenkilöiden toimintaa. Näkökulma oli yhteiskuntatieteilijän, joka sovelsi historiatieteellistä tutkimusotetta.

Tärkeä suomalainen sukupolvitutkimusta sivuava tutkimusote on jo 1980-luvun lopulta peräisin oleva sosiaalisen vanhenemisen tutkimus. Tässä tutkimusotteessa käsitellään yhä useammin sukupolvia mutta eritoten ihmisten elämänkulkua. Voidaan puhua yleisestä iän sosiologiasta tai sosiaalipsykologiasta, jossa sukupolvet ovat vain eräs, joskin tärkeä näkökulma ikäkysymyksiä pohdittaessa. (Jyrkämä 1995; Ronkainen 1999; Sankari & Jyrkämä 2001.)

Yhtä kaikki suomalaisesta sukupolvitutkimuksesta on alkanut muodostua oma yhteiskuntatutkimuksen alueensa 2000-luvun alussa (Alanen 2001).

Maaseutututkimus

Suomalaista maaseutua ja maaseudun ihmisten elämää on tutkittu nykymerkityksessä suunnilleen yhtä kauan kuin maaseudulla on ollut erityisesti havaittavia ongelmia. Tämä tarkoittaa suunnilleen 1980-lukua. Tuolloin 1960–70-lukujen suuren murroksen vaikutukset olivat maaseudulla selvästi nähtävissä. Syrjäisinkin maaseutu oli alkanut toipua 1970-luvun tilanteesta ja vain harvat kylät tyhjenivät kokonaan. Eniten muutoliikkeestä kärsineiden kylien väestörakenne muuttui usein täysin toisenlaiseksi. (Oksa & Rannikko 1985; Rannikko 1984.)

Syrjäisen maaseudun tilanne ei ehti juuri vakiintua, kun 1990-luvulla kiihtynyt muuttoliike alkoi taas koetella maaseudun elinvoimaa (Myrskylä 1997). Kainuun väestökehitys on nykyään toisenlainen kuin 1960–1970-lukujen vaihteessa, jolloin tuo muuttoliike ei ollut vielä vaaraksi väestörakenteelle. (Keränen, Krannila & Heikkilä 1985; Keränen 1999.) Nykyään ikärakenne on vaarassa vinoutua poismuuton seurauksena. Kiihtynyt muuttoliike koskee laajoja alueita Suomen 3–5 kasvukeskuksen ulkopuolella. Nyt taantumisen väestönkehityksen vuoksi uhkaa jopa maaseututaajamia, ei pelkästään niiden syrjäseutuja (Keränen 1999). Syrjäseutujen elinvoiman menetystä kuvataan useimmin juuri palvelujen loppumisella. Eräs selvä piirre maaseutukunnissa on ollut niiden palvelujen keskittyminen taajamiin. Toisaalta kylätoiminnalla on monesti jarrutettu maaseudun kylien kielteistä kehitystä (Nieminen 2000).

Maaseutututkijat ovat jo jonkun aikaa käyttäneet nimitystä uusi maaseutu tarkoittaessaan maaseudun ihmisten ehdoilla kehitettävää, pääasiassa uudenlaisten elinkeinojen varaan rakentuvaa maaseutua (Katajamäki & Kaikkonen 1991). Toisaalta aika paljon toiveita on asetettu paluumuuttoon ja elämäntapamaaseudun syntymiselle (Rannikko 1999; Uusitalo 1998).

Yhtä kaikki maaseutututkimus on nykyään voimakasta ja usein tutkitaan juuri syrjäisiä maaseutualueita niiden ominaislaadun vuoksi. Maaseutualueita on kuitenkin monenlaisia, ja ne voidaan jakaa karkeasti 3–4 erilaiseen tyyppiin. Samoin hyvinvointitutkimuksissa harvaan asutulla eli syrjäisellä maaseudulla on havaittu olevan omat piirteensä. Näitä ovat psykososiaalisten ongelmien kasvu ja elintason kasvussa jälkeen jäänti muuhun maahan verrattuna. (Kainulainen, Rintala & Heikkilä 2001.) On kuitenkin täysin kohtuutonta väittää kaiken huono-osaisuuden kasautuvan syrjäiselle maaseudulle. Jos ajatellaan yleisesti kuinka kehittynyttä aluetta tahansa niin asiaa tutkimattakin voidaan otaksua, että tuolta alueelta löydettäisiin hyvinvointiongelmia, vaikkakin ne olisivat todennäköisesti luonteeltaan aivan erilaisia kuin vaikkapa syrjäisillä maaseutualueilla.

Sukupolvien elämä ja paikallisuus viime vuosikymmeninä

J. P. Roosin (1987) tutkimus suomalaisista sukupolvista on johdattanut pitämään sukupolvia piirteiltään perin kansallisina. Sukupolvilla voi

kuitenkin uskoa olevan omat paikalliset piirteensä, mutta niitä on usein vaikea erottaa sukupolvien kansallisista piirteistä (Jyrkämä 1995; Puuronen 1988). Tämä ilmenee esimerkiksi jälleenrakennuksen ajan kokemuksissa, joita voidaan pitää luonteeltaan selvemmin kansallisina kuin paikallisina sukupolvipiirteinä. Toisaalta esimerkiksi maaseudun autoitumiskokemukset jakavia sukupolvia löytynee yleisemmin syrjäiseltä maaseudulta. Täten tällainen sukupolvi olisi eräällä tapaa samaan aikaan sekä paikallinen että yli paikallinen olematta kuitenkaan kansallinen sukupolvi.

Tutkimuksen vanhin sukupolvi, suunnilleen vuosina 1935–51 syntyneet, on kansallisesti verrattuna lähellä Roosin (1987) suuren murroksen sukupolvea. Kuitenkin tämän sukupolven vanhimmissa edustajissa on myös lapsuutensa sota-aikana eläneitä. Niinpä tämän sukupolven kokemuksetkin ovat karumpia kuin olisivat varsinaisella suuren murroksen sukupolvea vastaavalla sukupolvella.

Sukupolvien elämä 1950-luvun maaseudulla yhdistetään maaseudun kukoistuksen aikaan (Jyrkämä 1989; Roos 1987; Väyrynen 1999). Seuraavalla vuosikymmenellä, 1960-luvulla, maaseutu koneellistui voimakkaasti. Tuolloin kaupungistuminen alkoi kuitenkin houkutellessa maaseudun liikaväestöä. Samoin hyvinvointivaltio kehittyi suhteellisen voimakkaasti (Uusitalo 1988). Suuri muutto oli sitten maaseudulle ja koko maalle todella merkittävä murros 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alkupuolella. Suuren muuton seurauksia yritettiin paikata 1970-luvulla ja maaseutu alkoikin tuolloin elpyä. Toisaalta 1970-luvulle ajoittuu vaikeita työttömyyskausia, mutta ne olivat luonteeltaan kansallisia.

Hyvinvointivaltion viimeisin voimakas kehityskausi osuu 1980-luvun loppupuolelle, jolloin taloudessa elettiin ns. ”villejä vuosia”. Kasinotalouden lyhyt kausi vaihtui 1990-luvun alussa vaikeaan talouslamaan. Talouslama kosketti merkittävää osaa väestöstä ainakin jollakin tavalla. Sosiaalipoliittisesti keskeistä oli tietenkin se, että tuolloin hyvinvointivaltion rakenteita alettiin kustannussäästöjen vuoksi purkaa. Tämä ilmeni ihmisten elämässä julkisten palvelujen karsimisena ja osittain palvelujen lakkauttamisenakin. Hyvinvointivaltion voidaan kuitenkin katsoa selvinneen talouslamasta. On huomattava se, että talouslamaa ja hyvinvointivaltion murrosta ei voida kaikessa samaistaa. Kyse on myös erillisistä ihmisten elämään vaikuttaneista murroksista.

Viime vuosikymmenelle, 1990-luvulle, oli ominaista myös kansainvälistymisen ja globalisaation kasvu. Suomalaisten kansainvälistymistä on tukenut Suomen EU-jäsenyys, mutta muutenkin maailman pieneeminen on selviö nykypäivän suomalaisille. Tutkijat puhuvat postmodernista identiteetistä, joka murtaa paikallisia identiteettejä. Nuorimmat,

vielä muotoutuvat sukupolvet on suhteellisen helppoa osoittaa eniten globaalisti suuntautuneiksi, mutta niiden paikallista luonnetta, vaikkapa jossakin syrjäisessä maaseutukunnassa, on vaikeahkoa suhteuttaa maan muihin alueisiin verrattuna. Vaikutelmaa postmodernista identiteetistä ainakin lähitulevaisuuden identiteettinä alleviivaa informaatioteknologian ja yleensäkin teknologian merkityksen korostuminen. On kuitenkin vaikea uskoa minkään postmodernin identiteetin muotojen korvaavan perhekuuluvuuden ja paikallisen kuuluvuuden merkitystä. Paikallisen kuuluvuuden piirteet vaikuttavat vain sekoittuvan ylipaikallisen kuuluvuuden piirteisiin. Ihmisen sopeutumiskyky tuo mukanaan muuttuneisiin olosuhteisiin sopivia identiteetin aineksia. Samoin luonnon merkitys pikemminkin vain kasvaa kuin kadonnut ihmisten mielissä, vaikka yhteiskunta kehittyisi kuinka tekniseksi hyvänsä.

Vanhin sukupolvi, vuosina 1935–51 syntyneet, on joutunut näkemään huiman yhteiskunnallisen kehityksen 1960-luvulta nykypäivään ja sopeutumaan siihen. On vaikea sanoa kumman sukupolven on vaikeampaa elää arkea nykypäivänä. Nuorimman, 1970–1980-luvulla syntyneen muotoutumassa olevan sukupolven, vaiko eräällä tapaa väistymässä olevan vanhimman paikallisesti arvioiden lähinnä maaseudun autoitumisen sukupolven.

Lähteet

- Abrams, P.* 1993. *Historical sociology*. New York: Cornell University Press. Ithaca.
- Ahponen, P. & Järvelä, M.* 1983. *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen*. Juva: WSOY.
- Alanen, L.* 2001. *Polvesta polveen*. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Jyväskylä: Vastapaino, 97–115.
- Allardt, E.* 1985. *Sosiologia*. Juva: WSOY.
- Eskola, A.* 1979. *Sosiaalipsykologia*. Helsinki: Tammi.
- Eskola, K. & Koskimies, S.* (toim.) 1994. *50-teinit Katarina Haavio ja Satu Koskimies. Päiväkirjat 1957–1960*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jyrkämä, J.* 1989. *Mummoja, vaareja ja vanhoja kurppia*. Julkaisussa *Nuoret ja Vanhat. Sova-projektin koululaiskyselyn tuloksia*. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen Sarja B työraportteja, Tampere.
- Jyrkämä, J.* 1995. ”Rauhallisesti alas illan lepoon?” Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. *Acta Universitatis Tamperensis*

- sis ser A vol. 449. Tampereen yliopisto. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. Väitöskirja. Tampere.
- Kainulainen, S., Rintala, T. & Heikkilä, M.* 2001. Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa. Stakes. Tutkimuksia 114. Saarijärvi.
- Katajamäki, H. & Kaikkonen, R.* 1991. Maaseudun kolmas tie. Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisusarja A:1. Lapua.
- Keränen, H. E.* (toim.) 1999. Kainuun taajamien väestöennuste 1998–2030. REDEC Kajaani, Working Papers 22. Kajaani.
- Keränen, H., Krannila, V. & Heikkilä E.* 1995. Kainuun väestön ja työvoiman tulevaisuus. University of Oulu. Research Institute of Northern Finland. Research Reports 130. Oulu.
- Kortteinen, M.* 1982. Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Keuruu: Otava.
- Mannheim, K.* 1952 [1928]. The Problem of Generations. Alkup. teos (1928) Das Problem der Generationen. Teoksessa P. Kecskemeti (ed.) Essays on the Sociology of Knowledge. London: Routledge & Kegan, 276–322.
- Marin, M.* 2001. Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen. Teoksessa A. Sankari & J. Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Jyväskylä: Vastapaino.
- Myrskylä, P.* 1997. Kellot soivat syrjäseuduille. Maaseudun palvelut. Hyvinvointikatsaus 2/97, 46–51.
- Nieminen, K.* 2000. Kylien hanketoiminta Kainuussa. Teoksessa T. Hyyryläinen & P. Rannikko (toim.) Eurooppalaistuva maaseutupolitiikka. Paikalliset toimintaryhmät maaseudun. Jyväskylä: Vastapaino.
- Oksa, J. & Rannikko, P.* 1985. Kylä yhteiskunnassa. Esitelmiä Sivakasta ja Rasimäestä. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen monisteita No 11/1985. Joensuu.
- Puuronen, V.* 1988. Sukupolvianalyysin mahdollisuuksista. Nuorisotutkimus 1–2, Helsinki, 2–13.
- Rannikko, P.* 1984. Kehitysalue ja yhteiskunta. Julkaisussa P. Rannikko, J. Oksa, M. Knuuttila, S. Heikkinen, K. Heikkinen & H. Eskelinen (toim.) Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja N:o 61. Joensuu.
- Rannikko, P.* 1999. Savottojen ja väestökadon Suomi. Teoksessa M. Löytönen & L. Kolbe (toim.) Suomi, kansa, kulttuurit. Jyväskylä: SKS.
- Ronkainen, S.* 1999. Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus. Tampere: Gaudeamus.
- Roos, J. P.* 1987. Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 454. Hämeenlinna: Karisto.

- Roos, J. P. & Rotkirch, A.* 1997. Hirveät vanhemmat. Teoksessa J. Roos & A. Rotkirch (toim.) Vanhemmat ja lapset. Sukupolvien sosiologiaa. Tampere: Gaudeamus.
- Sankari, A. & Jyrkämä, J.* 2001. Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Jyväskylä: Vastapaino.
- Uusitalo, E.* 1998. Elinvoimaa maaseudulle – miksi, kenelle ja miten? Maaseutupolitiikan perusteet. Keuruu: Otava.
- Uusitalo, H.* 1988. Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutosten vaikutukset tulonjakoon 1966–1985. Tilastokeskus. Tutkimuksia 148. Helsinki.
- Virtanen, M.* 1999. Sukupolven tasot, fraktiot ja elämänkaari. *Sosiologia* 36 (2), 81–94.
- Virtanen, M.* 2001. Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolven dynamiikka. Hämeenlinna: SKS.
- Väyrynen, R.* 1999. Johdanto: Kuva Suomesta. Teoksessa R. Väyrynen, P. Alasuutari, A. Kasvio, J. Lassila, A. Nieminen, P. Okko, P. Rouvinen, P. Ruuska, T. Valkonen & P. Ylä-Anttila (toim.) Suomi avoimessa maailmassa. Globalisaatio ja sen vaikutukset. Sitra 223. Taloustieto. Helsinki.